

Rab Virág

A családi kapcsolatok reprezentációja Hegedüs Mária¹ *Verba volant, scripta manent*² című visszaemlékezésében³

Egy lányos apának

Célkitűzés

A következő tanulmány Hegedüs Loránt⁴ személyes élettörténetének egyik alapvető forrását, legfiatalabb lányának, Máriának a visszaemlékezését dolgozza fel. A memoár –, mely máshonnan nem tudható, új ismereteket foglal magába – lehetőséget kínál arra, hogy megismerjük a Hegedüs család tagjait és a köztük lévő kapcsolatokat. Egészen pontosan, a forrás Hegedüs Loránt családi rokoni hálózatának egy reprezentációját kínálja, Mária perspektívájából. Mindez azért lényeges, mert – hipotézisem szerint, – Hegedüs személyes életútja legközvetlenebbül a családi kontextusba ágyazódik, így annak minél alaposabb ismerete minden bizonnyal termékenyen hozzájárul Hegedüs Loránt személyiségének, motivációinak, értékrendjének és attitűdjének jobb megértéséhez. Továbbá Hegedüs legszűkebb miliójának tanulmányozása azért is előnyös lehet, mivel a társas környezet az egyik meghatározója az én-tudat alakulásának.⁵ Célom tehát Hegedüs személyes élettörténetét a családi kapcsolatokon keresztül megértetni.

Értelmezési keret és megközelítés

A családot – a *strukturális funkcionális* szociológiai iskola egyik meghatározó alakjának, Talcott Parsonsnak⁶ és követőinek a megközelítése alapján, – mint társadalmi rendszert értelmezem. Ez elsődlegesen azt jelenti, hogy a család nem független rendszer, hanem a társadalom egy alrendszere, mely a társadalmon túl más alrendszerekkel, többek között a családtagok személyiségrendszereivel is kapcsolatban áll. Míg Parsons a rendszer és alrendszer között fennálló kapcsolatot, a rész és egész egymáshoz való viszonya szempontjából vizsgálja, addig Niklas Luhmann a rendszer vagy alrendszer és az azok környezete közötti összefüggésekre kíváncsi.⁷

A család funkciója szempontjából lényeges kérdés, hogy milyen szerepet játszik a család a társadalom egészében, vagy a családtagok életében. Ez utóbbira a család fogalmának meghatározása során térek ki. Továbbá döntő az a megállapítás, miszerint a családi kapcsolatok, vagyis a családtagok interakciói nem esetlegesek, hanem a családtagok egymáshoz fűződő viszonyából vezethetők le. Ennek a magától értetődő összefüggésnek a Hegedüs család tagjai között lévő kapcsolatok meghatározása és osztályozása szempontjából is nagy a jelentősége. Végül

¹ Hegedüs Lorántnak (1872-1943) és Navratil Margitnak (1876-1942) három leánya közül a legidősebb Jolán (1899-1949), a középső Margit (1902-1942), a legfiatalabb Mária (1907-1991). Mária térben és időben is közel állt Hegedüs családtagjaihoz, rokonaihoz, s magához Hegedüs Loránthoz is. Amikor Mária megszületett, apja 35 éves volt; 23 éven keresztül éltek egy fedél alatt, míg Mária férjhez nem ment (1930). Máriát szülei közül az apjához fűzte szorosabb kapcsolat.

² A szó elszáll, az írás megmarad.

³ A tanulmány megírását a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

⁴ Hegedüs Loránt (1872– 1943) közigazda, politikus, szépíró és publicista, az MTA tagja. Budapesten jogot, Berlinben Adolph Wagnertől pénzügytant, Londonban Herbert Spencertől szociológiát tanult. 1898-tól 1905-ig szabadelvű programmal a pápai kerület országgyűlési képviselője. Rövid ideig részt vett a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság munkájában. Egy évtizeden át (1900–1909) szerkesztette a Közgazdasági Szemlét Mandelló Gyulával közösen. 1910-től munkapárti képviselő. 1905-től a Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) igazgatója, 1912-től alelnöke. 1913-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója. 1919 őszén vezető szerepet játszott a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) megszervezésében. 1920. december 16-tól 1921. szeptember 27-ig pénzügyminiszter a Teleki-, majd a Bethlen-kormányban. Kísérletet tett a pénzügyi helyzet belső stabilizálására, de törekvése megbukott. 1925-ben a TÉBE elnöke lett. Mint a Pesti Hírlap főmunkatársa publicisztikai, emellett közigazdasági és szépirodalmi tevékenységet is kifejtett. 1920-ban a Kisfaludy Társaság tagjává választották. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> (2016.06.11.), FABINYI 1943. 1–6.

⁵ MEAD 1973.

⁶ PARSONS 1951. PARSONS 2000. 40-61.

⁷ LUHMANN 1995. 16-17.

szükséges utalni William Goode⁸-nak arra az elképzelésére, mely további érv lehet Hegedüs Loránt családi kapcsolatainak vizsgálata mellett. E szerint azok a szerepmagatartás-típusok, amelyeket az egyén a családon belül sajátít el, modelljeivé válnak az illető személy családon kívüli szerepeinek is.

A kutatás módszere

Alapvetően kvalitatív kutatási stratégiát alkalmaztam, vagyis az elemzés tényleges fókuszát elsődlegesen a forrásból kiindulva, a forrás kínálta lehetőségek alapján határoztam meg. Jelen esetben ugyanis nem egy prekonceptió igazolására vállalkoztam, hanem egy viszonylag tág hipotézis mellett igyekeztem olyan kérdéseket megfogalmazni, melyek megválaszolására a visszaemlékezésben található adatok tökéletesen alkalmasak, egyúttal a lehető legnagyobb mértékben járulnak hozzá Hegedüs Loránt legszűkebb környezetének és habitusának jobb megértéséhez.

Másrészt a szövegből ily módon nyert információkat egy statisztikailag feldolgozható adatbázisba gyűjtöttem, az adatok grafikus ábrázolása céljából (lásd 1. számú ábra a tanulmány végén).⁹ Egy-egy családtag között gyenge, erős vagy nagyon erős kapcsolatot jelöltem a szöveg – vagyis Mária értékelése – alapján.¹⁰ Mária saját családdefiníciójából kiindulva osztályozta a családtagok közötti viszonyt; a családot olyan szociális lélettérnek írta le, melyben az érzelmek, az egymás iránt érzett felelősség, a kölcsönösség, a külső vagy belső kihívásokkal szembeni közösség vállalása volt a legmeghatározóbb. Leglényegesebb szempontja az volt, hogy krízis idején a család tagjai hogyan viszonyultak egymáshoz; hajlandóak voltak-e közösséget vállalni a másikkal és segíteni őt, vagy sem.

A forrás

Nagyjából 1 ív terjedelmű a szöveg, mely eredetileg egy szerkezeti egységet alkotott, vagyis a bekezdéseket leszámítva nem volt strukturálva. Amikor a szerző fia, Zsindely Sándor szöveghűen beépítette a visszaemlékezést az általa írt 600 oldalas családi krónikába, néhány alcímmel látta el a szöveget és 6 magyarázó illetve helyreigazító lábjegyzettel is kiegészítette azt. A szöveg így jóval emészthetőbb, bár hallatlanul információgazdag, ezért a kívülálló számára aránylag nehezen követhető.

A szöveg 1977-ben keletkezett, amikor a szerző 70 éves volt. Az E/1. személyben íródott elbeszélés Mária első emlékeivel indul és Budapest ostromával zárul. Ez az időszak Hegedüs életének utolsó 3 évtizedét, Mária életének első 3 évtizedét öleli fel. Arról, hogy mi történt korábban, a szerző nem szól. Vagyis mindarról, amiről írt, közvetlen tudása és tapasztalata volt.

Ami meglepő, hogy Mária Budapest ostromával abbahagyta visszaemlékezését, s nem írt arról, mi történt az azt követő 30 évben. Az utolsó bekezdés azt sejteti, hogy az írás folytatását tervezte: *„Elaludt a villany. Ez elég kellemetlen, bár a házban az alagsorban lakó fűszeresnének volt petróleuma, de a lámpa megint csak a lakásban lesz. Nem baj, majd este megkeressük, addig csak abbamarad ez a sok lövöldözés és robbanás.”* Az, hogy miért nem fejezte be Mária a szöveget, talán azzal magyarázható, hogy az ostrom, mely nagy megrázkódtatást jelentett számára, teljesen új fejezetet nyitott az életében. Ilyen szempontból a történet koherens, hiszen egy, a továbbiaktól élesen elkülönülő életszakaszt jelenít meg.

Mária írása egyfajta számvetés is. *„Latolgom-fontolgom, hogy kellett volna csinálni, hogy rontottam el ezt-azt.”* Memoárjának címe – *A szó elszáll, az írás megmarad* – pedig arra utal, hogy emlékeit tudatosan osztotta meg utódaival. Tehát nemcsak tisztában volt azzal, hogy írása a családi emlékezet részévé válik, de egyenesen törekedett is rá.

⁸ GOODE 1982.

⁹ A hálózati ábrát készítette Kriszbacher Gergő, fizikus (BSc)

¹⁰ A terjedelmi korlátokra tekintettel a hálózatról készült grafikus ábra módszeres elemzésére jelen tanulmányban nem vállalkozhatok. A leírtak megértését viszont nagyban elősegítheti az információk képi megjelenítésének tanulmányozása.

A Hegedüs család Hegedüs Mária visszaemlékezésében

Hegedüs Mária első emléke 6 éves korából való, amikor családjával a népszerű németországi fürdőhelyen, Norderneyben nyaralt. Ennek kapcsán a szerző két, számunkra lényeges körülményt is megjegyez. Az egyik, hogy ezúttal édesanyja is velük volt, ami ritkaságszámba ment. A másik, hogy Fellner Frigyes családjával együtt pihentek az Északi-tenger déli peremén fekvő városban. Az előbbivel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy miután *„mama gyakran nem volt otthon”*, Máriát és testvéreit egy Adél nevű hölgy nevelte, és idősebb korában édesanyjuk barátnője, br. De Ben Józsefné (Avin néni) gardírozta. Amikor viszont *„mama”* otthon volt, gyakran volt férjével ellenséges vagy *„izgatta”* őt. Mária apja betegségének időszakából (1921 végétől 1924 végéig) több ilyen példát is megörökített.

Hegedüs Loránt pénzügyminiszteri bukását követően (1921 októberétől) két évig egy berlini szanatóriumban pihent. Ez idő alatt – főként anyagi okokból – mindössze egyszer látogatták a családból: 1922 karácsonyán az akkor 20 éves Margit lánya. Útját Jókay Etelka, Hegedüs Loránt édesanyjának (Jókay Jolán) nagynénje fizette. Nem sokkal később Margit úgy döntött, hogy hazaviszi apját. Az orvosi javaslattal szemben azon a véleményen volt, hogy *„...a lakásba közénk kell hozni”*...*„Nagy harcok voltak ebből mamával szemben”*, aki férje egészségügyi intézményben való elhelyezését szorgalmazta. Végül *„Manci papa jó barátait sorra felkereste: Wertheimer, Fellner Frigyes, stb. Végre is sikerült, Manci győzött.”*

A másik eset valamivel később a Váczi utca 40. szám alatti közös otthonukban történt, amikor Hegedüs Loránt újra együtt élt családjával. Mária és nővére Margit, féltő figyelmességgel igyekeztek eltitkolni lábadozó apjuk elől nővérük Jolán válását; anyjuk azonban szándékosan férje tudomására hozta a fájdalmas hírt. Ezzel – Hegedüs Mária szerint – hátráltatta a család egyetlen keresőjének felépülését.

A fentiekből több következtetés is levonható. Egyrészt az, hogy Hegedüs Loránt kapcsolata lányaival (Margit és Mária) szoros volt. Mindkettejük tisztában volt apjuk családfenntartó szerepével s szívén viselte apja sorsát. A két lány közül azonban csak Margit volt abban a helyzetben, hogy önálló döntéseket hozzon. Amikor Berlinből hazahozták Hegedüst Margit már 20 éves volt, Mária viszont csak 15. Harmadik testvérük a Margitnál három, Máriánál nyolc évvel idősebb Jolán, már ekkor *„nehéz természetű”* volt, és családi ügyekben *„nem lehetett rá számítani”*. A család magját alkotó háromfős kis csoportot (az apát, Margitot és Máriát) szoros kapcsolat kötötte a család barátaihoz (Wertheimer Adolfhoz és Fellner Frigyeshez). A lányok esetenként anyjukkal szemben is rájuk támaszkodtak.

A Hegedüs család tagjai szívesen és sokat voltak együtt Fellner Frigyesel és családjával. Ezt igazolja a Mária által említett norderney-i közös nyaralás, s az a tény is, hogy Hegedüsék és Fellnerék az 1920-as évek második felétől kezdve szomszédok voltak. Ami azonban Hegedüs és Fellner kapcsolatáról még többet elárul, az a tanácsköztársaság idején történt eset. Nevezetesen az, hogy amikor Hegedüs megsejtette, hogy a vörös katonák várhatóan túsul ejtik, gyermekeit nem egy családtagra, hanem barátjára bízta. *„Úgy emlékszem, hogy mama nem volt otthon, valahol szanatóriumban volt. Manci [Margit] 17 éves volt, azonnal rohant a városba, most sem tudom hogyan tudta meg, hogy papát a gyűjtőfogházba vitték. Utóbb kislát, hogy [papa] már sejtette elfogását, és jó barátja Fellner Frigyes gondjaira bízott bennünket. Barátját azonban szintén elfogták a vörös katonák, aki így a felkérésnek nem tehetett eleget. „... amikor papát belökték a rabszállítóba, ő [Fellner] már bent ült [a rabszállítóban].”*

Hegedüs másik közeli barátja Wertheimer Adolf volt. 1925-től ő is szomszédja volt a Gellérthegyen, villáikat csak egy kis kapu választotta el egymástól. Naponta találkoztak, a család egyes tagjai is jóban voltak egymással. Hegedüs Loránt rendszeresen járt hangversenyre a komolyzenéért rajongó Wertheimer Ilussal. Mária Ilus testvérével, Wertheimer Edithtel volt jó barátságban.

Visszatérve a szűk családra, fentebb utaltam rá, hogy egy időben Margit volt az, aki a családtagok életére a legnagyobb befolyást gyakorolta. Ő kutatta fel apját a gyűjtőfogházban 1919-ben, ő hozta haza 1923-ban Berlinből, s rajta múltott, hogy nem került otthon is intézetbe. Később ez a helyzet megváltozott. Margit, a korábban talpraesett és határozott lány, elsősorban magánéleti kudarcai miatt egyre kiegyensúlyozatlanabbá vált, és saját életének kihívásaival sem tudott

megbirkózni. Szerepét a család támogatásában az 1920-as évek közepétől-végétől húga, Mária vette át. Ő házassága alatt is naponta találkozott szüleivel. Tulajdonképpen apja napirendjének egyik fontos pontja az volt, amikor hivatali teendői végeztével meglátogatta lánya családját. *„Délben 1 órakor megjelent nálunk, különösen örült, mikor már a gyerekek is megvoltak. Ilyenkor ebédelték, ott ültünk, amíg ettek, azután papa felvitt a hegyre autón. Az ő ebédjét is végigültem, nem akartam, hogy mamával kettesben ebédeljenek, mert mama nagyon szótlan volt.”*

Mária és apja kapcsolata egész életük során kiegyensúlyozott és szoros volt, amit a következő történetek is alátámasztanak. *„Egyszer, emlékszem, Velencében volt, az utcán szembe futott velem egy saroknál, kezében egy nagy csokor rózsával. Meg akartam köszönni, hogy eljöttél! – mondta... A színházban, ha egymás mellett ültünk, sokszor rám mosolygott, ha ránéztem... Ha egy jó könyvet fedeztem fel, boldog voltam, mikor délután felhívott, hogy hol tart, és hogy tetszik.”*

Máriának ezek voltak a legboldogabb évei. *„Így múlt az életem és azt hittem minden rázkódtatás nélkül megy tovább, mikor jött a második világháború.”* A háború a család életében is számos változást hozott. 1941-re Hegedüs Loránt (69) újra beteg lett; most cukorbetegséggel és agyérelmeszesedéssel küszködött. Margit egy szerelmi csalódás miatt ekkorra teljesen kibillent egyensúlyából; anyjuk depressziója pedig súlyossá vált. A család két nőtagja lelkiállapotához nagyban hozzájárult a háborútól és annak következményeitől való félelem. Jolán, a harmadik lány, ekkor már régen szanatóriumban volt. Mária teljesen egyedül maradt a feladattal. Rá hárult a családi egyensúly újbóli megteremtése.

Mindent tőle telhetőt megtett. Anyját Bajra vitte pihenni, apját Szovátára, mire ő is nagyon elfáradt. *„Akkor vette ki az uram a szabadságát, és Bajra mentünk.”* Ekkor Navratil Margit már újra gellérthegyi otthonában tartózkodott Margit lányával együtt. *Mancit [aki mindvégig egyedül volt otthon] rémes állapotban találtam... de úgy gondoltam, ha megjöttünk [Bajról], majd sokat leszek vele. Erre már nem került sor.”* Margit és az édesanyja öngyilkosok lettek.

Mária lelkiállapotát és viszonyát a család egyes tagjaihoz jól jellemzi a következő történet. *„Volt egy kis veteményesem [Bajon], éppen azt kapálgattam, mikor váratlanul megjött Feri sógorom. A nagyszobába ment be hátulról, én meg előlről, egy csomó rózsával. Nem szólt semmit, olyan furcsa volt a csönd. Végre megszólalt: Erősnek kell lenned! – mondta. Azt hittem, papával van baj. Mire ő: Édesanyád! Szinte megnyugodtam, valahogyan tudatlanságomban és elfásultságomban nem éreztem iránta úgy, mint kellett volna, pedig nemes ember volt. Azt hittem, ez a rossz hír, megint csönd... és Mancsi.”* Lényeges megemlíteni, hogy Mária nem akarta, hogy apja tudomást szerezzen a tragédiáról. Szerette volna a fájdalomtól megkímélni, ezért testvérével, Sándor együtt úgy döntöttek, szanatóriumba viszik. Végül is sikerült titokban tartaniuk, mi történt. Hegedüs Loránt 1943. január elsején öt hónappal később halt meg.

A nagyszülők és a gyermekek kapcsolatáról elmondhatjuk, hogy a Hegedüs lányok nagyapjuk, Navratil Imre haláláig (1919) egész nyarakat töltöttek az anyai nagyszülőkkel, akiknek Zugligetben, a Budakeszi út 63-ban volt egy egészen a Hárshegyig nyúló hatalmas kertjük. Miután a nagymama egyedül maradt Hegedüsékhez költözött a Váczi utca 40-be, következésképpen szinte nap mint nap találkoztak. Neki nem volt olyan tekintélye, mint a 86 évesen elhunyt nagyapának, akinek a szavai megmásíthatatlanok voltak. A zugligeti „álomvilág” részét képezte Navratil Ákos, – neves közgazdász – Hegedüs Loránt egyik veje is, akivel már jóval azelőtt ismerték egymást, hogy egy család lettek.

Mária komoly traumaként élte meg a szabadságot és a felhőtlen gyermekkort szimbolizáló kert elvesztését. A birtokot ugyanis Navratil Dezső örökölte, aki feleségéhez, Hegedüs Rózsihoz (Loránt testvéréhez) még az első világháború alatt hűtlen lett, s emiatt később el is váltak. Hegedüs Loránt és családja Rózsi néni iránti szolidaritásból megszakította a kapcsolatot Dezsővel, így a Hegedüsök soha többé nem jártak a zugligeti kertben, melyről Mária a következőt írta: *„Minden faágát ismertem, ma is előttem van, hogyan kell felmászni mindegyikre.”*

A Hegedüs família a családtagokon és néhány közeli barátan kívül magába foglalta a nevelőket és a cselédek is. Ez utóbbiak közül Mária Lizáról és Rózáról, mint családtagokról emlékezett meg, akik örömeikben sírva fakadtak, amikor Hegedüs Loránt hazatért a tanácsköztársaság alatti fogságából. A cselédek szerették a családot, ragaszkodtak annak tagjaihoz,

amit az is mutat, hogy egy időben, amikor nem tudtak nekik fizetni, ellenszolgáltatás nélkül végezték munkájukat. A ragaszkodás a családtagok részéről a cselédek irányában is megmutatkozott.

Különleges szerepe volt a családban Schwester Margarethe Sangbusch-nak (Margaréta nővér), a Hegedüs Lorántot 1921–1923 között Berlinben ápoló önfeláldozó nővérnek, aki Budapestre is elkíserte betegét, sőt egészen addig, míg fel nem épült, együtt lakott vele a Váci utca 40-ben. *„Papa külön lakott Schwesterrel, de mama, ha lehetett, bement hozzá és ilyenkor Schwester rohant értünk, hogy vigyük ki, mert annyira izgatja a beteget. Remegő térdekkel mentem vissza a latin fordításokhoz, melyeket folyton gyakorolnom kellett.”* Mária megemlékezett arról is, hogy a fiatal porosz nő kétszer is *„kockára tette életét azért, hogy [Hegedüs Lorántot] az öngyilkosságtól megmentse.”*

Margaréta nővér Margittal és Máriával összefogva igyekezett mindent megtenni a beteg gyógyulásáért. *„Egy karácsonyeste volt, jól emlékszem, egy üveg likört vettünk és bevittük Manci meg én papához. Mindig vidámítani akartuk, akkor volt először, hogy sikerült, nevetett! Schwester azt mondta: der Schmiles [sic! Valószínűleg arra akart utalni, hogy végre nevetett] hat gelacht! – és boldogok voltunk mind a hárman [kiemelés tőlem R.V.]”* Margaréta tehát a barátokhoz hasonlóan csatlakozott a család szűk magjához.

Hegedüs Sándor is sokat tett bátyja felépüléséért. Ő vitte rendszeresen sétálni és ő szervezte a látogatókat is. Régi barátait, Jászai Marit és Zilahy Lajost hívta meg hozzá, akik verssel, irodalommal kedveskedtek neki. Mária szerint ez segített is. Hegedüs hamarosan írni kezdett a Pesti Hírlapba és *„ettől kezdve rohamosan javult.”*

Fentebb szoltam már Jókay Etelkáról, aki támogatta Margit berlini útját. Etelka néni Hegedüs Loránt édesanyjának (Jókay Jolánnak) a nagynénje volt. Lőrintén élt gyámfiával, Jókay-Ihász Miklóssal, és később annak feleségével, Erzsikével. A lőrintei birtok elmaradhatatlan alakja volt Károly kocsis, aki gyermekkorában Loránt, Rózsi és Sándor játszótársa volt. Egy generációval később pedig már a korábbi játszótársak gyermekei voltak pajtások: Pista, Manci és a Hegedüs lányok. Érdemes megemlíteni, hogy a birtokon élő gyermekek, legyenek azok a cselédek, vagy a családi munkamegosztásban részt vevő más alkalmazottak utódai, teljesen egyenrangúak voltak Etelka fiával (Miklóssal) és a Hegedüs lányokkal is. Karácsonykor például ugyanazt a karácsonyfát állták körül.

Mária Lőrintén ismerte meg férjét, Zsindely Sándort, aki csendes, családszerető és komoly ember volt; a társaságot viszont nem nagyon szerette. Mária elbeszélésében utal is arra, hogy csupán ez jelentett köztük időnként nézeteltérést, ő ugyanis kimondottan szeretett társaságba járni. Egy lőrintei vadászaton találkoztak először. Felmerül a kérdés, hogyan került Sándor a Veszprém megyei birtokra, a Hegedüsök által minden karácsonykor és húsvétkor szívesen látogatott családi találkozóhelyre, ahová el is tudtak bújni, ha kellett (tanácsköztársaság elől), s ahonnan oly sok támogatást kaptak; gondoljunk csak a berlini útiköltség esetére.

Zsindely Sándornak 3 fivére volt, akik közül Ferenc, Jókay-Ihász Miklós osztálytársa volt Pápán. Ő járt gyakran Lőrintére és hébe-hóba testvéreit is magával vitte. Ferenc személyisége egészen más volt, mint Sándoré. A később (1938, 1939) államtitkár, majd a Kállay kormányban kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, – Mária emlékeiben – rokonszenves, társasági ember volt. Mária nővére, Margit bele is szeretett.

Ám a történelem ez esetben nem ismételte meg önmagát. A Hegedüs lányok nem házasodtak ugyanabba a családba, ahogyan azt korábban Hegedüs Loránt és húga Hegedüs Rózsika tette.¹¹ Zsindely Sándor 1930-ban feleségül vette Máriát. Ellenben testvére Ferenc, aki soha nem vonzódott Margithoz, Tüdös Klárával kötött házasságot. Ez a helyzet billentette ki Margitot végérvényesen lelki egyensúlyából. S több mint valószínű, hogy az események ilyen alakulása Máriával való kapcsolatát is átalakította. Főleg ha azt is hozzátesszük, hogy Margit előző kapcsolatának (Szebellédy Istvánnal) szerencsétlen kimeneteléhez, ha akaratlanul is, de valamennyire Mária is hozzájárult. *„Ez az ember [Szebellédy] velem mindig kedves és jó volt, de én*

¹¹ Mindketten a Navratil családba házasodtak. Loránt szalóki Navratil Imre egyetlen lányát, Margitot vette feleségül, míg Rózsika Navratil Imre egyik fiához, Navratil Dezsőhöz ment feleségül.

mindig kigúnyoltam suta modorát. Folytonosan utánoztam. Lola, sőt még Adél is nevettek. Ezzel tettem tönkre Mancsi életét. Ez már nem butaság volt, hanem bűn."

A család magját alkotó hármashelyzetére tehát ez az esemény is hatást gyakorolt. Margit halálát követően Zsindely Ferenc és Tüdös Klára még jobban a család részévé váltak. Máriáékkal való szoros, kölcsönös bizalom nyugvó kapcsolatuk hozzájárult a család belső szerveződésének átalakulásához és az új egyensúly kialakulásához egyaránt. Nehéz időkben ők lettek Mária fő támasza. Budapest ostroma idején például, amikor Mária férje, Sándor megbetegedett, egy ideig ők gondoskodtak gyermekeikről.

Mária írása az ostrom részletes leírásával zárul. Ezt Hegedüs Loránt már nem érthette meg. A családi történet szálait innentől Mária fia, Hegedüs Loránt unokája, Zsindely Sándor vette fel.

Következtetések

A család magját alkotó triád tagjai (Hegedüs Loránt, Margit és Mária) nagyon hasonlóan gondolkodtak a család lényegéről. Kapcsolatukat alapvetően az egymás iránti szeretet határozta meg. Ebből következett, hogy felelősséget éreztek egymás iránt, valamint a családot kívülről vagy belülről érő kihívásokkal szemben (betegség, fogság) egymással közösséget vállaltak. Mindig volt közöttük egy aktuális vezető: a lányok gyermekkorában az apa, majd annak betegsége idején Margit, később Mária. Vagyis az irányító személye az idő előrehaladtával a helyzethez igazodva rugalmasan változott. A közöttük lévő bizalom hosszú évek alatt lassan épült ki, majd a két lány között – Margit magánéleti kudarcainak következtében – szinte egyik pillanatról a másikra összeomlott. Ezzel a család magja körüli határ elmosódott és a család struktúrája is megváltozott.

Az édesanya nem tartozott a család legbelső köréhez, s ez a helyzet nem állt összhangban az apa és a két lány családról alkotott elképzeléseivel. Így kialakult bennük egy hiányérzet, amelyet előbb Margit, majd Mária igyekezett kompenzálni. Ha egy külső vagy belső kihívás kibillentette a családot régi egyensúlyából, Margit vagy Mária a család barátainak segítségével alkotta meg az új homeosztázist. A barátoknál, különösen Fellner Frigyes esetében egyfajta felkért-vállalt rokonsággal állunk szemben.

Jolán, Hegedüs harmadik gyermeke is kívül volt az említett körön. Hiányát az apa viselte legrosszabbul. *„Már a hegyen laktunk, – írja Mária – mikor Lola, aki gyermekkorára óta nehéz természetű volt, kezdett különös lenni. Végül is az akkori Szieszta Szanatóriumba került... Szegény papa vasárnaponként mindig látogatta. Mit érezhetett? Mama egy szép nap, amikor papa már kezdett betegeskedni, bevitte a Lipótmezőre, de Sanyi [Ifj. Zsindely Sándor, Mária édesapja] visszavitte."* Az idézet utolsó mondata már az anya családtagjaival kapcsolatos érzelmeit illetve annak hiányát jelzi, aki lánya egészségügyi problémáira szinte ugyanúgy reagált, ahogy korábban férje betegségére.

Különböző időszakokban és mértékben, de fontos szerepe volt még a családban ifj. Hegedüs Sándornak, Navratil Ákosnak és az 1930-as évektől kezdve Zsindely Ferencnek is. Mindhárman segítették Máriát a családot ért nehézségek feloldásában. Mária felnőtt korától kezdve hasonló szerepük volt a családban, mint korábban Fellner Frigyesnek és Wertheimer Adolfnak volt.

Mária visszaemlékezésének egyik központi témája saját gyermekkorára, melynek szülői, nagyszülői és rokoni háttérrel is megemlékezett. Visszaidézte azokat a gyermekkori emlékeit és hangulatait, melyek egész életét végig kísérték. Visszaemlékezésében a gyermekkori biztonság érzése, a boldogság megtapasztalásának és a szeretetnek az élménye több családtaggal, rokonnal is szorosan összekapcsolta, ám mind közül Hegedüs Loránt volt csak egész életében meghatározó. A legárnyaltabb képet tehát Hegedüs Lorántról, mint apáról kapjuk.

Az a tény, hogy Hegedüs Loránt nem csupán az anyagi feltételeket teremtette meg gyermekei számára, de aktívan részt vett a nevelésükben is, két okból is különlegesnek számított a korszakban. Egyrészt azért mert a nemi szerepek és a családi munkamegosztás akkoriban erősen tradicionális volt. Ahogy a századfordulón megjelent nevelő célzatú írásokban olvashatjuk *„a család feje az apa, aki munkájával megteremti a család életéhez szükséges anyagi javakat. Az édesanya az apa feltétlen támasza, a háztartást vezeti és a gyermekeket neveli. ... A gyerekek számára a legfontosabb*

követendő norma a szülők tisztelete és a nekik való engedelmesség."¹² Az esetek többségében a dolgozó apának nem maradt ideje a gyermekekkel foglalkozni, akiktől többnyire el is szigetelődött és alakja a védelem, a szigor és a rend fogalmaival forrott össze.¹³ A másik, hogy azok az apák, akik részt vettek a gyermeknevelésben, főként a fiaikkal foglalkoztak, azokkal is inkább csak iskoláskoruktól kezdve. Esetünkben természetesen figyelembe kell venni, hogy az anya nem tudta betölteni a szerepét, ezért az apával szemben olyan kihívások is körvonalazódtak, melyekkel más családapák nem szembesültek. Mindeközben a nevelőnők – akik szinte családtagnak számítottak – csak részben helyettesíthették az anyát.

A visszaemlékezésből következtethetünk Hegedüs Loránt nevelési stílusára is. A korabeli családokban általában az apa hozta a döntéseket, aki a tekintély elve alapján legtöbb esetben utasításokat intézett a többiekhez. Ezzel szembe Hegedüs Loránt nemcsak kikérte minden alkalommal a gyermekei véleményét a család egészét érintő kérdésekben, de több esetben át is adta a vezetést egyik vagy másik lányának. Nem lehet véletlen, hogy Hegedüs nagybátyja, Hegedüs István irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár volt azon szakírók egyike, aki az apákról – a fent említett – általánosan uralkodó képpel szemben *„a gyermekének nevelését szívében viselő apa figuráját, vagyis egy új [demokratikus] nevelési stílust”* mutatott be írásaiban.¹⁴ Hegedüs István e témát több tárcájában is megjelenítette az 1870-es évek közepétől.¹⁵

Hegedüs Loránt mindig a kompromisszumot kereste, s így vagy úgy, de meggyőzhető volt. Kivételes eset volt, amikor Mária éhségstrájkjal kényszerítette ki apjánál, hogy egyetemre mehessen. Zoológus lett. Hogy miért nem szorgalmazta Hegedüs Loránt Mária tanulmányait nem lehet pontosan tudni, de az bizonyos, hogy a nők továbbtanulását támogatta. Ezt igazolja, hogy Margit, aki öt évvel volt idősebb húgánál addigra már be is fejezte az egyetemet, s elindult felfele az egyetemi ranglétrán. 40 évesen egyetemi magántanár lett, ami akkoriban nagy ritkaságnak számított.

Hegedüs Loránt azért, hogy felvállalta gyermekei nevelését (foglalkozott a lányaival, minőségi időt töltött velük) a szülői szeretetet és a meleg családi légkört is biztosította számukra. Lányaik azért ragaszkodtak hozzá kisgyermekkoruktól kezdve, mert ő volt az, aki foglalkozott velük. Mária életében az első igazi trauma az volt, amikor 11 évesen apját, a *„rendíthetetlen, biztos bástyát”* sírni látta Tisza meggyilkolásának hírére.

Hegedüsnek a munka és a család egyformán fontos lehetett. Sőt, talán a szülőséget magasabbra értékelte a munkájánál is, máskülönben nem lehetett volna, apaként annyira sikeres. Sikereség alatt elsősorban azt értem, hogy egész életében képes volt gyermekeivel fenntartani a bensőséges viszonyt. Amikor Hegedüs Loránt 1942 nyarán beteg volt, Mária gondoskodott róla. *„...örülök neki, hogy olyan nehéz napokat éltem át vele... Csak keveset tudtam visszaadni, tenni érte.... örülök, hogy mosdathattam, s oly hálás volt ezekért az apróságokért.”*

Hegedüs Loránt számára a lányaitól kapott szeretet adott értelmet az életének. Valószínűleg törekeny egészségére egész életében jó hatással volt az a jóleső érzés, hogy a család anyagi biztonságán túl lelki támaszt és védelmet is nyújthatott számukra. Szinte bizonyos, hogy a stabil családi háttér növelte Hegedüs Loránt munkakedvét és munkabírását is, mely szinte példátlan volt.

A forrás keveset árul el Hegedüsről, mint férjről. Az valószínű, hogy az anya hiánya, egyben a feleség hiányát is jelentette. Nem volt tehát mögötte egy biztonságot teremtő nő, aki a családi háttér meghatározója lett volna és férje karrierjét támogatta volna. Sőt, Mária kis történetei éppen arról tanúskodnak, hogy a feleség részéről nemcsak a támogatás hiánya merül fel, hanem akarva-akaratlan férjének (például felépülésének) akadályozása is.

Tehát az apa bevonódása a család életébe Hegedüs esetében csak a gyermekekre volt egyértelműen pozitív hatással, az anya életminőségét nem javította. Apa és gyermekei között nőtt a kohézió, a feleség és a férj között azonban nem. Hegedüs Lorántnak a családban vállalt szerepe

¹² BERG 2000. 25. Idézi PUKÁNSZKY ms.a 6.

¹³ FERTIG 1984, 23. Idézi PUKÁNSZKY ms.a 6.

¹⁴ PUKÁNSZKY ms.b 6-7. PUKÁNSZKY 2002, 11.

¹⁵ Írásai a Család és Iskola című kolozsvári pedagógiai lapban jelentek meg, melynek egy évig főszerkesztője is volt.

nem enyhített az anya izolációján, inkább erősítette azt. Valószínű, hogy a triád által fenntartott demokratikus alapokon nyugvó együttműködés, éppen abból következett, hogy az apára és a két lányra – az anya hiánya és a számos megpróbáltatás közepette – olyan sok nehéz feladat hárult, hogy azokkal csak közösen tudtak megbirkózni.

"Hegedüs Lóránt" In: Kenyeres Ágnes (főszerk.), *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*.

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>

BERG 2000=Berg, Christa, Familienkindheit. In: Larass, Petra (szerk.) *Kindsein kein Kinderspiel. Das Jahrhundert des Kindes 1900-1999*. Frankesche Stiftungen, Halle 2000, 25.

FABINYI 1943=Fabinyi Tihamér, Hegedüs Loránt. *Közgazdasági Szemle* 86. 1943/1–2.

FERTIG 1984=Fertig, Ludwig, Zeitgeist und Erziehungskunst. Eine Einführung in die Kulturgeschichte der Erziehung in Deutschland von 1660 bis 1900. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1984, 23.

GOODE 1982=Goode, William Josiah, The Family. Englewood Cliffs 1982².

HEGEDŰS 1875=Hegedüs István, Menj, nincs időm! *Család és Iskola*, Kolozsmegyei Tanító-testület 1875. I: 33-34.

HEGEDŰS 1877= Hegedüs István, Gyöngédség és tekintély. *Család és Iskola*, Kolozsmegyei Tanító-testület 1877. III: 29-31, 38-40, 46-48, 53-54.

HEGEDŰS ms.= Hegedüs Mária, Verba volant, scripta manent. In: Ifj. Zsindely Sándor: *Családi krónika*. Kézirat. Budapest [2007]

LUHMANN 1995=Luhmann, Niklas, Social Systems. Stanford University Press 1995.

MEAD 1973= Mead, George Herbert, A pszichikum, az én és a társadalom. Gondolat Kiadó, Budapest 1973.

PARSONS 1951=Parsons, Talcott, The Social System. New York, Free Press 1951

PARSONS 2000=Parsons, Talcott, A modern társadalmak rendszere. In: Felkai Gábor - Némédi Dénes - Somlai Péter (szerk.), *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó 2000, 40-61.

PUKÁNSZKY 2002=Pukánszky Béla, Gyermeküket tanító apák, Az apaszerep a 19. század pedagógiai irodalmában. *Iskolakultúra*, 2002/3, 5-14.

PUKÁNSZKY ms.a=Pukánszky Béla, A gyermekkor története. 7. A gyermek évszázada? Kézirat [2001]

(http://www.pukanszky.hu/Gyermekek_2001/7_A%20_gyermek_%C3%A9vsz%C3%A1zada.pdf)

PUKÁNSZKY ms.b=Pukánszky Béla, A gyermekkor története. A változások kora: a 19. század. Kézirat [2001]

http://www.pukanszky.hu/eloadasok/Selye%20Gyermekekortortenet/Konyv/6_A_valtozasok%20kora_a%2019_szazad.pdf